

ДУШАН БИЛАНЋИЋ, *Борба за самоуправни социјализам у Југославији 1945—1969*, Институт за историју радничког покрета Хрватске, Загреб 1969, 146

Ова, по обиму невелика књига, заслужује пажњу у стручној јавности много већу од оне на коју је, бар до сада, наишла, због тога што је први пут, самосталном снагом једног писца, направљен покушај да се у хронолошком прегледу систематизује и протумачи наш послератни развој. „Преглед историје Савеза комуниста Југославије“ (Београд 1963) је тематски ограниченији (историја владајуће политичке организације), а временски ужи (иде до VII конгреса СКЈ, односно до 1958). У том, заиста првом осврту на послератни развој СКЈ Југославије тематика после 1945. изложена је у две главе: седмој и осмој (455—604). Аутори ових делова нису стручни историчари. Што се тиче другог прегледа („25 година социјалистичке Југославије“, Београд 1968), он је дело више аутора, послератни развој је у њему такође део шире целине (развоја југословенског друштва од 1918, с посебним освртом на постанак и развој радничког покрета у југословенским земљама до уједињења); период после II светског рата је у њему уско фактографски приказан, без претензија писца (Б. Петрановић и А. Јовановић) да се дају шира тумачења и проведе кохерентна и заокружена концепција друштвено-политичког развоја.

Не потцењујући бројне контрадикције послератног развоја, основне процесе у току и за историографију још нераскрчене просторе на целом том подручју, др Биланђић је, готово из једног даха, „избацио“ овај преглед, студију како каже у предговору, остављајући нас да размишљамо о оправданости и научном ефекту његовог напора.

Дугујемо, на почетку, да се осврнемо на мотивације писца и неке његове ограде истовремено. Биланђић пре свега, истиче да „... постоји пријекна потреба да се у таквом-таквом облику јавности омо-

гући увид у основна збивања у нашој земљи у току протеклих готово четврт вијека“. Једном речју, аутор је мотивацију нашао у „пријекној потреби“, највероватније друштвено-политичкој, али и у научној, ако је дозвољено посредно закључивање. Садржај процеса у Југославији од 1945. до 1969. године“. Мада писац дозвољава да је у питању „хисториографски прилог“ (по форми), суштински је против такве квалификације. Он сматра да историографија тек чини прве кораке да се надовеже на историју рата и револуције, непрелазећи период после 1948. године. Биланђић, тим поводом, истиче да су процеси живи, учесници присутни, део извора неприступачан. Изведено речено, „теорија дистанце“ није теоријска конструкција него природна претпоставка да се догађаји сталожје, време протекне, страсти охладје, историја потврди саму себе. Муза *Clio* принуђена је да буде нема док је историја у ходу, који тече пред нашим очима.

Методолошке премисе др Биланђића одишу опрезношћу и одговорношћу. Сметње за рад на савременој историји су заиста велике. И далеко бројније од оних које др Биланђић наводи. Могли бисмо се и спорити око њиховог рангирања. У то се ипак нећемо упуштати, јер су те сметње сплетене у јединствено кљупко тешкоћа везаних за размршивање чворова прошлости, посебно најближе. Додајмо тешкоћама др Биланђића и неке друге, које на први поглед могу изгледати и мање важне, иако у суштинском значењу то нису. Тешкоће не спречавају истраживање савремених процеса, него умањују степен егзактности проучавања појава. Зар и савремена историја, као што ситиче један страни писац, схваћена у смислу протекла пред нашим очима, није непријатељ савремене историје, схваћене као науке. Најновија историја појављује се као политич-

ка наука у најближем значењу те речи, па не може да избегне утицаје политике, позитивне или негативне. Кумулативни извори се тешко разлучују на примарне изворе из којих су склопљени. Новине су носиле диригован карактер и биле једнообразно обојене. Као извор за неке фазе развоја југословенског друштва су веома непоуздане, јер се политички живот одвијао иза затворених врата. Статистички извори су једностранни. Квантификације важних појава се отимају провери и контроли. Буџетски подаци нису увек поуздани, јер многе скривене ставке нису обелодањиване.

Густина и неразлученост савремених појава омета да им се приближимо. Потребно је, прво, као длетом одвајати делове, разбијати громаду, разоткривати слојеве, брушити одвојено од целине. Историичар савремених токова тешко се ослобађа и дневног речника, робујући изреченим оценама. Чедо те колективне психологије о догађајима су радови слични једни другима, сиромашни анализама, праволинијски по току дешавања, „лакираним“ закључцима.

Са оваквим клупком тешкоћа, као и бројним другим, које нема смисла наводити у оваквом осврту, судара за сваки истраживач који покуша да се опроба на терену историографског „откривања“ свога доба. Кроз ту призму гледано, подухват др Биланђића изгледа тим већи.

Истакнимо, пре него пређемо на сам рад, и то да писац сличних прегледа нема историјске литературе на коју би могао да се ослони. Са поменутиим и још неким изуццима послератни период је готово *tabula rasa*. Као ослонац донекле могу да послуже радови из других области друштвених наука. Но, при томе, подвуцимо да су и друге гране друштвених наука често испуштале звучаване историјских претпоставки савременог југословенског развоја. Библиографски број јединица није увек и мерило њихове вредности. Политичка литература даје

подршку уколико испитујемо правце развоја. Из области правне (посбно уставноправне) литературе за историографски рад имају значај расправе које третирају уставни развој, еволуцију идеје федерализма, развој скупштинског система, анализу изборног поступка, положај аутономије у уставном систему и сл. Економска литература релативно обилује радовима о регионалном развоју, методама индустријализације, планирању, правцима инвестиција, односима развијени — неразвијени, аграрним проблемима, продуктивности рада, категорији дохотка итд. Политиколози су испитивали савремени самоуправни систем, нарочито с аспекта начина доношења одлука и процеса њиховог извршавања (односно прокламованог и стварног). Демографија се бавила популационим стањима. Социологија се занимала социјалном структуром југословенског друштва и њеном мобилношћу, испитивањем јавног мњења, облицима последицама самоуправљања, проблемима бирократизације, природом интересних група и микробирократских диктатура у крила самоуправљања.

Највећи део тих радова захвата „шпиц“ современости. Готово да и нема радова који сежу у период 1945—50. Наше није да судимо о толиком броју разноврсних радова, али, колико знамо, критика још није регистровала појаву трајних, капиталних дела. Међу тим радовима има таквих који су емпиричког карактера и далеко од теоријских уопштавања, али насупрот томе — и радова чија је теоријска арматура лишена новог фактографског садржаја.

Биланђићев преглед нема већи и развијенији научни апарат. Споља гледано, извори које писац користи углавном су: званичне статистике, понеки енциклопедијски податак, политичка литература, општи прегледи, новинске информације, публикације о привредном развоју итд. Књига није ни рађена као истраживачки рад. Само, спољна страна (оскудна научна апаратура) не сме да нас заведе, јер је

аутор у свој преглед унео и у њему апсорбовао досадашња и политичка сазнања о југословеном развоју за последњих 25 година. Када то кажемо мислимо првенствено на опште друштвенополитичке концепције развоја, путеве остваривања тих концепција, тешкоће које је Југославија на том правцу морала да савлађује.

Аутор није наводио архивске податке. Међутим, потребно је да одмах напоменемо да је тематика друштвено-економских односа највише разрађена у овом прегледу. Иако извори нису навођени (архивски), ова тематика је рађена на бази документације. Друштвено економски развој Југославије је студијска преокупација писца већ низ година.

Др Биланђић је преглед поделио на шест глава: прву — обнова и јачање централизма (7—33), другу — формирање система административног управљања, отпор Коминформу и курс на самоуправљање (34—60), трећу — процес деетатизације (61—79), четврту — Југославија у покрету за когезицију и мир и унутрашњи развој до 1965 (79—106), пету — привредна и друштвена реформа (107—136) и шесту — биланс друштвеног развоја Југославије (139—143).

Додајмо одмах да иза овакве структуре стоји периодизација развоја: 1945—8, 1948—1952, 1952—1958, 1958—1965, 1965—1969. Условна као и свака подела, тако је и ова више заснована на текућој хронологизацији развоја, него на научној подели. До овакве поделе, уосталом, долази се тек темељним монографским истраживањима, која воде рачуна о сложеној слици развоја, стицања свих или бар одлучних чинилаца развоја у једној хронолошкој жижи, од које почиње значајан прелом у дотадашњем развоју или преокрет. Са становишта досадашњих сазнања поткрепљених развојем, хронолошке међе прве и друге главе (1948—1952) свакако су добро утврђене, тако да их неће — највероватније — померити ни будуће истраживање и нови резултати. Мислимо на

почетну „кључну“ годину (1948) и цело то раздобље (1948—1952), с тим што се венетуално може расправљати о завршној години: да ли је то 1952. или 1953. Нека хронолошка решења узимају у обзир и 1950. као праницу поделе између два периода. Истакнимо, независно од тога, да подела на два периода не претпоставља „чисте“ периоде политичко-економски монопол државе и субјективних фактора (први период) и самоуправну структуру (други период), који би био лишен централистичко-бирокаратских елемената. Чистих периода у друштвеном развоју уосталом и нема. Раздобље 1948—52/3. је, садржајно гледано, испуњено сукобом КПЈ с Коминформом, начелном негацијом државне својине, увођењем радничких савета и сазревањем нове концепције о путевима социјалистичке изградње. То је заокружена целина у којој је дошло до крупног преокрета, чије се последице реперкутују до данас на целокупни развој Југославије. Други, крупни прелом, што се тиче нашег друштвено-политичког и економског развоја, наступио је са „привредном реформом“ (1965), па нема разлога да и ову годину прихватимо као „кључну“, почетни гранични камен текућег периода.

Што се тиче почетне границе прегледа др Биланђића (1945), истакнимо само да је послератни развој део ширих целина савременог развоја југословенског друштва, тако да у склопу тих целина, укључујући предратни и ратни период (1918—1941, 1941—1945), та граница може и друкчије да се помера. Друго је питање, на које се овом приликом не мислимо освртати, који датум можемо узети за почетак социјалистичке револуције у Југославији. Задовољимо се да кажемо да одговор на то питање зависи од тога када је КПЈ постала одлучни чинилац друштвено-политичког живота, друкчије речено: од којег часа она преузима судбину нације у своје руке, идентификује се са њом. Да ли је то 27. март 1941, 22. јуни 1941, 4. јули 1941, или можда октобар 1940 (V

земаљска конференција), када је узет одлучан курс на одбрану земље? Друго важно питање на које асоцира хронолошка подела др Биланђића односи се на почетак послератног периода. Учинићемо само две напомене: прва, не упуштамо се тренутно у то хоћемо ли узети за границу крај рата (9. или 15. мај) 1945), или проглашење републике (29. новембар 1945), и друга, та граница није баријера између рата и социјалистичке изградње, јер се између та два периода не могу правити опште преграде.

Наслови појединих поглавља у прегледу др Биланђића су поједињавајући и описни, па самим тим помало и гломазни. Не знамо шта је писац руководило да не пронађе синтетичније наслове поглавља. Главе су разбијене на мање одсеке. Имајући у виду невелики обим књиге, а посебно приказивање општих токова и проблема развоја, чини нам се да је та претерана парцелизација разбијала основну нит излагања. Можемо само претпостављати да је аутор тим тематским уситњавањем настојао да приближи текст што више поједињавајућем историјском казивању и хронолошком низању догађаја. Самим тим што се ради о оквирном прегледу и глобалној проблематици примењени поступак више шкоди таквој (претпостављамо) интенцији писца него што јој помаже.

Др Биланђић хронолошки групише чињенице (глобалне) и закључује на бази њихове анализе. Он спаја историјски прилаз са теоријским уопштавањем. Чињенице су груписане и на веома систематизован начин изнете. Др Биланђић није фактограф, него користи чињенички фондус за анализе, коментаре појединих мера и решења, политичко-социолошке опсервације пређеног пута; даје карактеризације појединих фаза. Чим је једна материја историјски или научно узев неиспитана, политичке оцене и тумачења су пут преомичивања празнина. То није замерка, него констатовање једне реалности у области која историограф-

ски није заправо ни започела да се обрађује.

Преглед је замишљен као пресек послератног развитака и он је тако и остварен, ако се мисли на све компоненте присутне у том развитаку. Пропорције обрађене тематике су добрим делом зависиле од документације којом аутор располаже, његових истраживачких оријентација и афинитета, степена познавања проблема. Тако се у прегледу највише говори о друштвено-економским односима, њиховом развоју и трансформацијама, што је и разумљиво ако се има у виду већ споменута чињеница да је та тематика специјалност писца. Политички развој, то јест унутрашње политичке компонента и међународни односи, мање су обрађени. То не мора да зачуђује, независно од специјалности писца, и због тога што је то домен политичке историје у најужем значењу, која се детаљније не може ни представити, када се историјско истраживање налази у повоју. Развој КПЈ / СКЈ је разрађенији и писац се према организационополитичким проблемима ове организације и њених трансмисија одређује све до њене не савремене реформе. Објављени материјали послератних конгреса, укључујући Програм СКЈ донет на VII конгресу, основа су за размишљања о месту, улози, карактеру Партије у свим фазама послератне ситуације. Ради комплетности прегледа аутор је у своја разматрања унео и приказе промена у социјалној структури Југославије, што је несумњиво позитивна оријентација. Савремена историја приближује се по природи своје материје социологији. Тиме и разматрања социјалних промена (извора радничке класе, степена хомогенизације југословенског друштва, мобилности или немобилности социјалне структуре, сукоба и нових претструктурирања на бази старе структуре, степена антагонизама у друштву итд.) добијају у значају и постају предмет интересовања који се не може заобилазити. Развој идеје федерализма није ближе третиран. Проблеми

међунационалних односа у самоуправном друштву захтевају тематски више простора и дубље анализе.

Рад др Биланђића садржи развијене интерпретације са јасном општом концепцијом: антигетатистичком, самоуправном. Међу проблемима које у свом раду покреће од нарочитог научног интереса је питање порекла државног социјализма у Југославији. Настајак ове појаве писац посматра у склопу негативног наслеђа, унутрашње класно-политичке структуре, међународног положаја Југославије и утицаја совјетске теорије и праксе. Тај „синдром“ узрока навођен је у литератури (политичкој и стручној). Аутор је, међутим, историјски ситуирао цео проблем, изнео га у контексту чињеница (познатих), настојао да објасни механизам деловања тога система и његове друштвено-политичке и економске последице.

За полазну основу и садржај концепције КПЈ о изградњи друштвеноекономског система у Југославији аутор узима државно властништво средстава за производњу, директивно планирање производње и расподеле и опраницавање, односно ликвидацију приватног власништва.

Писац отвара, „начиње“ питања. Одговори захтевају даљу стручну верификацију. Рецимо: да је „свијест о благостању сутрашњице постала материјала сила“, да је политичка власт, коју је створила револуција, била готово чиста од бирократског централизма, да се централизам искључиво огледао у „револуционарној доктрини, концепцији и законитости“, да је првих послератних година мишцезла капиталистичка класа, да су руководећи кадрови „бирократи“ по функцији, а револуционари по улози у друштву, по положају и начину живота итд.

Део садашњих одговора се добија више дедукцијом, док мање произилазе из конкретних истраживања. Свака од ових компоненти требало би да се даље рашчлањује и испита. То је свакако задатак историографије, а и социологије и политикологије када пре-

стану да игноришу историјске приступе савременом систему. Биланђић даје теоријско-хипотетичку основу будућег истраживања. То чини и највећу вредност његовог рада.

Слично стоји и са сукобом Коминформа и КПЈ, који захтева историјски приступ и стручно испитивање. Потребно је, пре свега, изучити односе између Коминтерне и КПЈ. Мора се испитати: да ли је идеолошко-политички сукоб између ЦК СКП(б) и КПЈ почео раније или уоче 1948. Анализа би морала нарочито да обухвати период од појаве идеје „антифашистичког фронта“ 1943/5. па до краја 1943, тј, до укидања Коминтерне; затим, питање „две етапе“ у револуцији и политику СССР-а према другим великим савезничким силама у време стварања кримског система међународних односа. Суштина сукоба 1948. мора се посматрати у светлости појаве више социјалистичких држава у међународној заједници након завршетка II светског рата, што је неоспорно нови квалитет. Тај аспект додирује и др Биланђић (41 — 42).

Најзанимљивије странице овога рада третирају „тражење нових путова социјалистичког развика“ након сукоба КПЈ с Коминформом, доводећи 1949—50. до појаве радничких савета. Тиме је почело начелно негирање и постепено, практично разрађивање административно-централистичке структуре у Југославији. То је процес који још траје, пробијајући се кроз бројне противуречности неразвијеног друштва. Највећи део ове књиге, њено тежиште заправо је баш на тој текућој етапи друштвеног развоја.

У одељку „Нека искуства о друштвеном развика Југославије у тзв. административном периоду“ (46—54) аутор износи запажања о функционисању тог система. Тако он износи тезу „да је важан фактор убрзаног развоја привреде у првим послератним годинама био и систем централизованог управљања производњом“ (47). На другој страни он износи и видове слабости и нерационалности тога си-

стема у сфери материјалне производње, расподеле и размене. Писац поставља питања и даје одговоре о узроцима тих слабости. По њему (48) „административни друштвено економски систем није стимулирао произвођаче да рационалније послују“ (доходак је „отуђен“, плата не зависи од пословног успеха итд.).

Упоредо са тумачењима писца могу се постављати и питања за будућу стручну проверу на још егзактнијој основи: да је тај систем административног руковођења привредом у Југославији довршен до краја пре него је негиран; до ког је степена то био конзистентни систем; да ли је искључиво сукоб с Коминформом одредио концепције КПЈ о новим путевима социјалистичког преображаја у Југославији; колико је самоуправна концепција у ембрионалној форми изражена у рату и револуцији народа Југославије 1941—5, заправо да ли су НОО као облици револуционарне демократске самоуправе антиципација касније идеје самоуправног друштва итд. Писац је назвао своју књигу „Борба за самоуправни социјализам у Југославији 1945 — 1960“, па се тиме и преко наслова одредио за континуитет самоуправне идеје. Самоуправа НОО није свакако што и самоуправни система после 1950, као основни политички и економски однос југословенског друштва, иако се самоуправни дух револуције не може одвајати од каснијих демократских процеса.

Др Биланђић је писац више стручних и популарних радова о самоуправљању у Југославији. Па и ова књига даје основу да се сагледају основни путеви борбе за демократски социјализам. Бројна питања која он и овде покреће плод су уопштавања праксе богате две деценије. Као и у претходном делу књиге он смионо даје одговоре. Поред питања која он третира многе се и друга која траже проверу. Наука не може да се развија без допунских радних хипотеза. То није ни чудо, јер је материја тешко ухватљива, свежа, пуна контраверзи. Следећи свој правац

размишљања навели бисмо неке хипотетичне тезе које би морале да се подвргну стручној провери, упоредо са ставовима писца, као допуна и разрађавање предмета посматрања. Да ли је концепција комуне прототип Париске комуне? Је ли југословенски развој после 1948. враћање аутентичним демократским суштинама револуције? Питање се може поставити и овако: Да ли самоуправни развој настаје на сукобу са стаљинизмом, или има реалне основе у југословенској револуцији?

Токови су све сложенији што се аутор више ближи ивици текућих политичких процеса. Писац објашњава шта успорава пут „деетатизације“, узроке аутархичних тенденција у развоју комуне; настоји да се одреди према феномену бирократије у југословенској стварности, позицији СКЈ у систему самоуправљања, суштини планирања, ефикасности самоуправљања, самоуправљању у условима технолошке револуције, изградњи интегралног самоуправног система и отпорима на путу учвршћивања нових односа.

Ми ћемо изоставити навођење и тих питања и експликацију писца, јер је то материја која задира непосредно у текући процес. То свакако није предмет историографског интересовања. Но ако то није данас, постаће сутра. Почетна и завршне хронолошке границе у живом ткиву историје увек су померљиве границе.

Било би корисно да је писац књизи прикључио селективну библиографију радова (књига и чланака) из разних области друштвених наука. Добро би дошао и већи резиме на једном од светских језика, јер би у том случају књига постала приступачна и страном читаоцу. Не треба заборавити да је ово први политиколошки преглед послератног развитка Југославије. Књизи на одмет не би била и једна хронологија најважнијих догађаја. Но сада су то све пропуштене могућности.

Ми смо присталице, и то с јаким разлозима, да овакве књиге имају и уводне приступе. Послерат-

на Југославија се, ипак, далеко боље може разумети ако се не заборава предратни систем и путеви његовог разарања у току народно-ослободилачког рата и револуције народа Југославије. Овако се губе историјске условљености послератног развоја Југославије. Тиме не желимо да конзервирамо стара решења, нити да успостављамо насилне континуитете. Сумарни осврт на резултате рата и револуције, оцене о револуционарној улози КПЈ, биланси рата не могу да замене уводни приступ.

Књига др Биланђића није историографски рад. Сам је аутор тога свестан, па је и тако и не оцењује. У питању је политиколошки преглед са јако наглашеном историјском димензијом. Чини нам се да пут за израду једног комплекснијег прегледа послератног развоја Југославије води преко гру-

пног напора више специјалиста, укључујући и историчаре. Но и тада обрада овог периода не мора да пређе оквире прелиминарних истраживања. На почетку рада и толики домет није за потцењивање. У оваком случају мора се настојати да се вредносни судови што мање уносе споља, већ да произилазе из истраживања.

Са становишта проучавања послератног развитка књига др Биланђића даје подстицаје. Делом и због тога што је у књизи покретно више питања о којима се могу имати и мишљења другачија од мишљења њеног аутора. Надајмо се да је рад др Биланђића претходница не само нових свеобухватних већ и ужих студијских прегледа, па и појединачних расправа и монографија историографског карактера.

Б. Петрановић

Ђурица Лабовић — Петар Ражнатовић ОТПОР ГОЛОРУКИХ
КРОЗ ЛОГОРЕ „Графика“, Београд 1970, стр. 180.

Добили смо још једну књигу о животу, страдањима и борби у логорима и затворима. Аутори су жељели да та књига буде „диван споменик онима који су се борили за слободу и добро људи и, с друге стране непобитно сведочанство о варварству и зверствима фашистичко-нацистичких хорди, које су по целој нашој земљи сејале четири године пустош и смрт“ — како у предговору књиге кажу. *Отпор голорукних кроз логоре* је луксузно и лијепо опремљена књига, са пуно интересантних података и илустрација. Обрађује 18 логора и затвора са подручја наше земље, изузимајући Босну и Херцеговину и Македонију. Она је свједочанство голготе људи, дјеце и жена који су прошли кроз логоре и затворе. Многи логораши нијесу дочекали крај рата, већ су уморени: стријељањем, вјешањем, спаљивањем на ломачи и у крематоријумима, или су, исцрпљени глађу и мучењем, умрли „природном“ смрћу.

У уводним дијелу књиге дат је осврт на априлски рат 1941. (стр.

1—29) и рађање НОВ и ПОЈ и одмазду окупатора и квислинга на устанак (стр. 29—45). Увод заузима четвртину књиге, што је, посебно за публикацију овакве врсте, сасвим сувишно. Остали дио књиге (стр. 45—180) презентира нам логоре и затворе, заправо живот логораша у њима. У књизи је преко 10 илустрација, од којих неке пружају потресну слику, слику страве и ужаса, слику онога шта је све човек могао да уради када изгуби разум — када постане звијер. Неке илустрације су ипак сувишне, са њима се не постиже ништа, онес амо оптерећују рад. Такве су, на примјер, фотографије нас тражи: 5, 15, 23, 24, 35, 36, 60, 61, 71, 73, 111, 112, 147 и друге. Малтене, илустрације заузимају више од половине књиге. Шта ће у књизи на два мјеста фотографија Анте Павелића (стр. 35 и 147), без обзира на то што нијесу идентичне. На страни 61 су двије фотографије, једна уз другу, фра Мајсторовића (на једној у усташкој униформи, а на другој у мантији). Оваквм прилозима књига није добила у ква-